

Специфіка антропонімікону «малої прози» О. Довженка

Олександр Довженко увійшов до історії вітчизняної і світової художньої думки як самобутній поет екрана і слова. Поєднавши у собі талант режисера і письменника, своєю геніальною творчістю він збагатив і зближив ці два види мистецтва – словесного й візуального, відкрив нові можливості в пізнанні й відтворенні динаміки життя. Світ Довженка – людини і митця – ставав для нас із плином часу усе більш багатомірним [3, с. 97]. Творчу спадщину Довженка треба вивчати в усій її сукупності, адже Довженко все життя нероздільно поєднував у собі й художника-образотворця, й письменника, й кінорежисера, й мислителя та громадського діяча. У сучасній лінгвостилістиці дослідження ідіостилію майстрів художнього слова перебуває на вістрі найактуальнішої проблематики, оскільки дає змогу з'ясувати весь спектр індивідуальних світоглядних та естетичних доміант, репрезентованих розмаїттям авторських інтерпретацій художнього простору (роботи І. Бабій, Г. Губаревої, Т. Дехтярьової, Л. Костецької, В. Пустовіт, Л. Чернявської та ін.). У цьому аспекті дослідники переважно зосереджувалися на аналізі апелювальної лексики і практично не звертали уваги на онімний компонент ідіостилію попри доведену науковцями вагомість власних назв у функціонуванні та організації ментального лексикону (В. Калінкін, О. Карпенко, Ю. Карпенко, Т. Немировська, Г. Лукаш, Т. Гриценко, Л. Селіверстова та інші), а отже, й ідіостилію. Зазначимо, що в дослідженнях українських мовознавців ономастична лексика багатьох творів художньої літератури залишається до цих пір недослідженою, або дослідженою недостатньо. Цим фактором посилюється **актуальність** представленого дослідження, в якому подається спроба ретельного аналізу потенціальних можливостей ономастичної лексики, що є своєрідною скріпою твору в цілому і аналіз якої допомагає розкрити прагматичну спрямованість художнього тексту. Крім того, актуальність даного дослідження визначається і настійною необхідністю детального вивчення ономастиконів українських авторів для з'ясування онімичних компонентів письменницького ідіостилію. Вибір **теми** є цілком правомірним, так як твори Олександра Довженка з ономастичного погляду вивчались вкрай недостатньо, проте власні назви в художніх текстах письменника дають широке коло для дослідження, оскільки художня творчість О. Довженка є особливо персоніфікованою – це пояснюється специфікою концепції людини в творчості митця. Персоніфікація виражається у схильності автора до онімів навіть у назвах його творів: «Іван», «Мічурін», «Щорс», «Україна в огні» тощо. **Матеріалом** для дослідження ми обрали «малу прозу» О. П. Довженка, з якої методом суцільної вибірки було проведено відбір усіх без винятку онімів.

Об'єктом дослідження є художнє мовлення О. Довженка, а саме онімія «малої прози» письменника. **Предмет дослідження** – різноманітні типи онімних компонентів, що створюють певний ономастичний простір оповідань. Шляхом суцільної вибірки зафіксовано 140 антропонімів в оповіданнях.

Метою представленої роботи є дослідження ономастичного простору «малої прози» О. П. Довженка, його наповнення та функціонування, з'ясування ролі і питомої ваги власних назв у структурі ідіостилію письменника.

З ономастичної лексики в оповіданнях письменника найбільш частотними є антропоніми. За нашими спостереженнями, Олександр Петрович Довженко використовує в оповіданнях здебільшого слов'янські імена. Антропонімія його «малої прози» відображає особливість українського іменника, як наявність великої кількості зменшено-пестливих імен, а також вживання здрібнених форм імен у функції повних (*Сашко* замість *Олександр*, *Одарочка* замість *Дар'я* чи *Дарина*, *Захарко* замість *Захарій*, *Марусина* замість *Марія*, *Іваночко* замість *Іван*, *Василько* замість *Василь*, *Левко* замість *Лев*). Називаючи своїх персонажів такими неофіційними формами особових імен, письменник вибирає саме той варіант, який найчастіше вживається в народному середовищі. У творах письменника функціонує велика різноманітність особових імен, крім того вони часто повторюються, тобто наявна велика кількість однойменних персонажів. Так повторюються імена *Тетяна*, *Василь*, *Одарка*, *Тарас*, *Миколай*. А ім'я *Іван* зустрічається в кожному з досліджених творів. Але повторюються не тільки імена, а також і прізвища: *Сорока*, *Кравчина* та *Орлюк*.

Отже, розглянемо антропонімікон оповідань О. Довженка більш детально. Ось перше з них – «**Ніч перед боєм**» (1942). Подвиги на фронті, реальні трагічні факти, події. Історії в тилу у ворога відразу ж ставали для письменника предметом глибокого осмислення, аналізу, узагальнення. Так народилась ідея оповідання «Ніч перед боєм», в основу якого ліг реальний епізод. Оповідання невелике – 8 сторінок. У цьому оповіданні 12 персонажів (*Овчаренко*, що йде до бою вперше (1 раз); *Іван Дробот*, молодий танкіст «з надзвичайно приємним і скромним лицем» (6 разів); *Петро Колодуб*, Герой Радянського Союзу, капітан, знаменитий командир (12 разів); дід *Платон Півторак* – головний герой твору, навколо якого

будується сюжетно-фабульна єдність (40 разів); дід *Савка*, «сильно схожий на Миколу-угодника», що несе на собі трохи гумористичну печатку (20 разів); *Борис Троянда* – військовий, який весь час хвилюється більше за всіх (10 разів). 4 рази згадується полковник *Левко Півторак* – син діда Платона, герой Халхін-Гола; один раз згадується *Митрофан* – ще один дід-перевізник, який з Платоном перевозив через річку насмерть переляканого нашого офіцера, який загрожував дідам револьвером; *Демид* – син діда Савки, червоноармієць (1 раз); один раз називається *Гітлер*, саркастично порівнюється з «нечистим», «не при ночі згадуючи» [1, 1, с. 70]; один раз згадується лейтенант *Сокіл*, що виправдовує відступ Червоної Армії; один раз – *Морозенко* – мужній герой фольклорних пісень. Лейтмотивом твору звучить рядок: «Прощай, моя рідно, дорога Десно». На сторінках твору розгортається ідеологічна опозиція: *Платон* – *Троянда*, яка поступово переходить в опозицію *Колодуб* – *Троянда*.

Наступне оповідання – «**Відступник**» (1942). Бачимо, що сюжети оповідань письменник будує на трагедійних конфліктах, гостро-драматичних відносинах, біографіях, в яких характери розкриваються глибинно і несподівано. Драматизмом і природою конфлікту перегукується з відомим гоголівським сюжетом оповідання «Відступник»: батько вбиває сина-відступника. «Цього не знав боєць *Мефодій*. Прізвище його ми не напишем. Назовем його *Відступник*» [1, 1, с. 571]. 9 разів персонаж називається *Мефодієм*, 20 разів – *Відступником*, 2 рази – *Мефодієм Відступником*. В оповіданні діють батьки персонажа, імена яких не згадуються, а іменуються вони загальнолюдськими поняттями – батько і мати. Називається 4 рази брат *Відступника* – хлопчик *Микита*, закатований окупантами. Кульмінацією твору є сцена, коли *Відступник* приходить додому й обманує батьків, що він нібито потрапив у полон і втік. Тоді батько називає його *Іудою*.

Оповідання «**На колючому дроті**», написане 1942 року. В центрі твору – символічний двобій між командиром партизанського загону Петром Чабаном і поліцаєм Максимом Забродою. *Петро Чабан* називається в оповіданні 51 раз, *Заброда* – 13 разів. Різні прикладки додаються до їхніх імен; *Петро Чабан* – комуніст, командир. «Христос знайшовся», – каже йому *Заброда*, коли *Петро* називає його *Іудою*. *Куркулем*, *німецьким псом*, *німецькою лакизою привидом*, *нечистою силою* називається в оповіданні зрадник *Заброда*. Картини концтабору сам Довженко порівнює з Дантовим пеклом. Уособлює це пекло німецький офіцер. *Офіцер* в даному разі є контекстуальною власною назвою – невідомі ні військове звання, ні посада офіцера. Офіцер знає українську мову, вживає прислів'я, не любить жінок – живе з куклюю, він придумує для Петра незвичайну смерть. Внутрішній конфлікт твору побудований на жажливій загибелі простої української жінки – *Левчихи* (ім'я називається 11 разів). На початку твору Петро бачить шибеницю із повішеними чотирма селянами: *Ткач Василь*, *Нечипорук Оксентій*, *Левко Сербин*, *Купріян Шумило*. Теж – прості українські люди.

Наступне оповідання – «**Перемога**» (1942). Твір носить епічне забарвлення і насичений історичними паралелями, уособленими іменами таких видатних людей: *Максим Кривоніс*; *Сагайдачний Петро Кононович*; *Вишневецький Дмитро Іванович*.

Оповідання «**Перемога**» містить 70 персонажів, які мають різну кількість ужитків: *Лука Гетьман*, комісар полку – згадується 38 разів; полковник *Овчаренко* – 1 раз; *Макар Деркач* – 7 р.; *Несвячений* – 3 р.; *сирота*, піднощик набоїв – 6 р.; командир артилерійського дивізіону капітан *Василь Кравчина* – 58 р.; орденоносець переяславський капітан *Суховій Кирило* – 1 р.; лейтенант *Вовк Микита* – 6 р.; славетний винищувач танків *Левко Глевкий* з-під Кам'янця-Подільського – 1 р.; *Гаркавенко Петро* – 1 р.; *Британ Лука* – 1 р.; *Роман* – 3 р.; *Устим* – 4 р.; боєць *Левко Гненний* – 26 р.; *Іван Лобода* – 7 р.; суворий генерал *Макар Нечипорук* – 25 р.; старший лейтенант *Андрій Орлюк*, юнак розумний і освічений, але задиркуватий – 10 р. та інші. Довженко відтворює героїчну боротьбу саме українського народу, показує народні маси, індивідуалізуючи багатьох її представників (демонструє роль мас і особистостей в історії).

Оповідання «**Тризна**» (1942). Фабула твору така: приходять у село червоноармійці, які відбили село у ворога, виходять з погребів люди. Хати майже всі зруйновані. Люди кличуть бійців і командирів на поминальний обід по загиблих. Поминаючи вбитих, згадують про них хороше і часом навіть смішне. Перерахуємо поіменованих персонажів: *Лук'ян Бесараб* – командир (15 р.); військовий комісар *Пантелемон Труба* (1 р.); бомбометатель *Вернигора Трохим* (1 р.); Лук'янів батько *Демид* (27 разів); Лук'янів невеличкий син *Михайлик* (20 разів); мати Лук'янова, стара *Тетяна* (7 разів); веселий кіннотник *Семен Щербина* (1 р.); літня жінка *Мотря Хуторна* (6 р.); *Омелько*, син Мотрі (5 р.); політрук *Юхим Галай* (5 р.); *Манька* (18 р.); дурна *Христя*, що вийшла за німця (5 р.); пасічник *Данило Годун* (4 р.); *Гітлер* (4 р.); старий *Сахрон Паляничка* (5 р.); старий *Андрон Завлій* (2 р.); літній чоловік *Лев Квічастий* (7 р.); *Олена Годунова*, селянка (1 р.); сивий чоловік *Грицько Глевкий* (1 р.); сліпий *Митро Горобець* (1 р.). Довженко створює барвисту картину українського військового й цивільного люду часів війни, індивідуалізуючи майже кожного. Після звільнення села з'явилося трохи часу, щоби озирнутися на те, що відбулося,

проаналізувати свою і чужу поведінку, зробити висновки на майбутнє. Далі зупинимося на найвідомішому оповіданні Довженка, монументально-історичному творі «**Мати**». Написаний твір 1943 року, обсяг – 6 сторінок. Найменування персонажів такі: Мати, *Марія Стоян*, *Стояниха* – 13 разів; боєць *Василь Стоян*, син (11 разів); *Іван* – син, що загинув (3 рази); льотчики *Степан Пшеницин* і *Костя Рябов*, родом з Уралу (4 рази); староста, поліцаї (збірний образ); «*Фрау*» *Палажка*, вдова поліцай (4 рази). В оповіданні утверджується героїзм української жінки, піднесено звучить тема дружби народів.

Олександр Петрович Довженко писав: «Я належулюдству як художник» [2, с. 150]. Як художник із планетарним мисленням Довженко у своїх творах намагався створити цілісну картину українського життя, української культури в контексті світової. Цій головній меті підпорядкований і ономастикон довшенкової «малої прози». Письменник створює широку, барвисту палітру українських онімів, наче квітами, прикрашав власними іменами свої оповідання. Ономасторчість письменника сприймається нами як прикмета ідіостилю, вона визначається навантаженістю номінаційного поля в художньому тексті; вона стала однією з важливих ознак довшенківської творчої манери. Не можна не звернути увагу на антропоцентризм оповідань Довженка, що викликає безліч національно- і загально-культурних асоціацій. Цим асоціаціям підпорядковані макротопонім *Україна*, топонім *Дніпро*, онімні концентрації, супровідні лексеми, онімні варіанти ліричної прози О. П. Довженка.

Література

1. Довженко О.П. Кіноповісті. Оповідання: у 4-х т. Київ : Дніпро, 1986. Т.1. 437 с. 2. Довженко О. Господи, пошли мені сили: Щоденник, кіноповісті, оповідання, фольклорні записи, листи, документи. Харків : Фоліо, 1994. 592 с. 3. Кочерган Ю. Ф. Олександр Довженко: Проблема майстерності. Львів : Вища школа, 1983. 118 с.

Тетяна Горанська

Нездійснена мрія: кіноповість О. Довженка «Тарас Бульба»

Вплив видатного письменника та драматурга, великого сина українського народу М. Гоголя, на всю подальшу літературу не викликає сумніву. Про це багато говорили ще у XIX столітті, зокрема Ф. М. Достоевський, М. Є. Салтиков-Щедрін та багато інших. М. Гоголь приніс у російську літературу притаманні йому риси ментальності українського народу: тонкий гумор та іронію, любов до українського фольклору, захоплення славетною історією батьківщини, щире замилювання красою рідної природи. Цей вплив продовжився і у XX сторіччі. Своім другим батьком вважав Гоголя інший наш видатний співвітчизник М.Булгаков, підкреслюючи ту вирішальну роль, яку відіграв у його творчості цей автор. Цілком природним та логічним є той факт, що творчість М. Гоголя вплинула і на багатьох українських письменників. Своім батьком називав його також і великий Т. Г. Шевченко. Вплив Гоголя позначився на творчості цілої плеяди українських письменників XX сторіччя, зокрема Ю. Яновського, О. Вишні, О. Довженка. Про це писав видатний поет Максим Рильський у своїй статті, присвяченій О. Довженку, якого він добре знав особисто. Зокрема він зазначив: «Гоголь справді був улюбленцем Довженка, як був він улюбленцем і Ю.Яновського, і Остапа Вишні. Різні це люди, різні художні індивідуальності, але всі троє – Довженко, Яновський, Вишня – могли себе назвати, тай називали учнями Гоголя» [7, с. 10].

«Гоголь завжди володів моєю душею», – так стверджував сам О.Довженко» [6, с. 37]. Відомо, що О. Довженко захопився творами М. Гоголя ще у юнацькі роки. Дослідник біографії О. Довженка С. Плачинда наводить такий факт, що темою свого твору при вступі до Глухівського вчительського інституту майбутній режисер вибрав цитату із поеми М. Гоголя «Мертві душі»: «Выходя с мягких юношеских лет в суровое жёсткое мужество, забирайте с собой все человеческие движения, не оставляйте их на дороге – не сможете поднять потом» [5, с. 136]. Твір шістнадцятирічного юнака настільки вразив членів приймальної комісії, що Довженка зарахували до інституту, хоча він не мав ґрунтовних знань з інших предметів.

Однак, улюбленим твором М. Гоголя була для Довженка повість «Тарас Бульба». Як зазначає у своїй монографії С. Плачинда, ще у 1909 році під час святкування 100-річного ювілею М. Гоголя у містечку Сосниці на Чернігівщині, батьківщині Довженка, відбулась інсценізація цієї повісті школярами. Головну роль – Тараса – зіграв Сашко Довженко [5, с. 32]. Напевно, відтоді образ уславленого літературного героя залишив глибокий слід у душі майбутнього письменника.

Минуло багато років випробувань та творчих пошуків, перш ніж Довженко зміг повернутися до свого юнацького захоплення. Ще на початку 30-тих років, вже будучи відомим кінорежисером, письменник замислив написати сценарій та зняти фільм за повістю М. Гоголя «Тарас Бульба». Однак складні життєві та політичні реалії змушували митця відкласти свій задум. Сталін вимагав від Довженка фільмів про радянські звершення та подвиги. Змушений виконувати прями вказівки вождя, Довженко знімає «Аероград», «Щорса». Знімає талановито, бо інакше не вміє.